

LOZAN'IN ARDINDAN BAŞLAYAN BİR HUKUKİ MÜCADELE: KARMA HAKEM MAHKEMELERİ

Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan hukuki sorunların, Barış Antlaşmalarına göre kurulacak karma hakem mahkemeleri tarafından çözülmesi kabul edilmiştir. Bu usul, Lozan Barış Antlaşması'nda da düzenlenmiş; Konferans görüşmeleri boyunca verilen siyasi, ekonomik ve hukuki bağımsızlık mücadelesi, karma hakem mahkemelerinin düzenlenmesinde de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması, karma hakem mahkemeleri konusunda da, diğer antlaşmalardan farklılık arz etmiştir. Çalışmanın amacı, uluslararası hukuk tarihinde önemli bir yargı yolu olan ve 1925-1938 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren karma hakem mahkemelerini yetki alanı, kuruluş süreci ve yargılama usulü açısından incelemektir. Bu doğrultuda mahkemelerde görev yapan Türk hukukçuların kaleme aldıkları çalışmalar ile Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri en önemli kaynakları oluştururken, sonuçta yeni kurulan Devletin, Lozan sonrasında hukuki mücadele vermeye başladığı alanlardan biri olan karma hakem mahkemelerine yaklaşımı da ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karma hakem mahkemeleri; Lozan Antlaşması; mallar, haklar ve çıkarlar; sözleşmeler; uluslararası hukuk tarihi.

Abstract

A Legal Struggle After Lausanne: Mixed Arbitral Tribunals

It was accepted that the legal problems arising during the World War I would be solved by the mixed arbitral tribunals established in accordance with the peace treaties. This solution was also regulated in the Lausanne Peace Treaty and the struggle for political, economic and legal independence during the negotiations affected the articles about the mixed arbitral tribunals. Therefore, the Lausanne Peace Treaty also differs from other treaties in terms of mixed arbitral tribunals. The aim of this study is to examine the mixed arbitral tribunals which worked in Istanbul between 1925 and 1938 in terms of their jurisdiction, establishment process and procedure.

Keywords: Mixed arbitral tribunals; Treaty of Lausanne; property, rights and interests; contracts; history of international law.

* Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi. orsten@law.ankara.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7634-8092>

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, çeşitli antlaşmalarla sona ererken, geride gerek devletler, gerek vatandaşlar arasında çözümlenmemiş ve sonucu öngörülemeyen çok sayıda ekonomik ve hukuki mesele kalmıştır. Savaşın doğrudan veya dolaylı etkisi sonucunda ifa edilemeyen sözleşme hükümleri, ödenemeyen borçlar veya ortaya çıkan zararların tazmini gibi kapsamlı sorunların çözüm süreci, galip devletlerin kontrolü altında yürütülmüştür. Ancak bunun için siyasi bir yöntem ya da ulusal bir yargı organı tercih edilmemiş; karma hakem mahkemelerinin kurulması yolu seçilmiştir. Bu çerçevede “uluslar-üstü” (*supranational*) bir yargı makamı olarak nitelendirilen¹ karma hakem mahkemeleri, Versailles Antlaşması ile başlamış²; Lozan Antlaşması’nda da sınırlı bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak Lozan’da kurulan yapının, yalnızca ana ilkeler değil, detaylar açısından da pek çok yönden diğerlerinden ayrıldığı hususu, literatürde sıklıkla vurgulanmıştır.³

Uluslararası ilişkilerde eskiden beri bilinen ve uygulanan uluslararası tahkim usulünden nitelik itibariyle farklılık arz eden karma hakem mahkemeleri, uluslararası tahkim ile ulusal yargı arasında tamamen yeni bir hukuki çözüm

¹ Emin Ali, “Lozan Ahidnamesine Göre Muhtelit Hakem Mahkemeleri”, *Hukuki Bilgiler Mecmuası*, Kanunuevvel 1926, Sene: 1, S: 4, s. 189, 190.

² Versailles Antlaşması’nda konuyla ilgili hüküm, sonraki tarihlerde imzalanan Saint Germain, Trianon ve Neuilly Antlaşmalarında hemen hemen aynı şekilde benimsenmiştir. Emin Ali, s. 190. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Karl Strupp, “The Competence of the Mixed Arbitral Courts of the Treaty of Versailles”, *The American Journal of International Law*, 17/4, (1923), s. 661-690.

³ W.H. Hill, “The Anglo-Turkish Mixed Arbitral Tribunal”, *Juridical Review*, 47/3, (1935), s. 246; Marta Requejo Isidro-Burkhard Hess, “International Adjudication of Private Rights: The Mixed Arbitral Tribunals in the Peace Treaties of 1919–1922”, *Peace Through Law-The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I*, (Germany: Nomos, 2019), s. 247.

yolu olarak öngörülmüş⁴; Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenilen devletlere benimsetilmiştir. Ancak zaferle sonuçlanan Milli Mücadele'nin ardından gerçekleştirilen Lozan Barış Görüşmeleri sonunda kurulan karma hakem mahkemeleri, Türk Temsilci Heyeti'nin etkisiyle şekillenmiştir.

Çalışmanın amacı, karma hakem mahkemelerinin, Konferans görüşmelerindeki tartışmalar, Lozan Barış Antlaşması'nda öngörülen yetki alanı, kuruluş süreci ve yargılama usulü açısından incelenmesidir. Bu inceleme, uluslararası hukuk tarihinde ilk kez uygulanan bir yönetim ilişkisi olarak 1925-1938 yılları arasında edinilen tecrübenin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Literatürde sınırlı bir şekilde ele alınmış olan bu konuda başlıca kaynak olarak, Türk hükümeti tarafından mahkemelerde görevlendirilen temsilcilerden bazıları tarafından kaleme alınarak dönemin önemli hukuk dergilerinde yayınlanan yorum, eleştiri ve tercüme niteliğindeki yazılar ile Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinden yararlanılmış; sonuçta Cumhuriyetin ilk yıllarında verilen ve az bilinen bir hukuki mücadeleye ışık tutulması amaçlanmıştır.

I. Lozan Barış Görüşmelerinde Karma Hakem Mahkemeleri ve Yetki Alanı

Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisini kısıtlayan ve tüm Müttefik çıkarlarına hizmet eden kapitülasyonların kaldırılması, Lozan Barış Görüşmelerine giden Türk Temsilci Heyeti'nin⁵ en önemli hedefleri arasında olup; kapitülasyonların farklı bir isim altında veya değişik bir şekilde

⁴ Emin Ali, s. 190, 191; M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. II, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998), s. 486.

⁵ 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasının ardından, Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek delegelerin seçimi gerçekleştirilmiş; 3 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M. tarafından, İsmet Paşa'nın baş delegeliği, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in delegelikleri onaylanmıştır. Böylelikle heyet, Lozan'a bağımsız Türk Devleti'nin tek temsilcisi olarak katılırken, çok sayıda müşavir, katip ve gazeteci de heyete eşlik etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 24, 132. İçtima (3 Kasım 1338), s. 334-340; Ali Naci Karacan, *Lozan*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 39-45; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), s. 294, 295.

uygulanmasının önüne geçmek için görüşmeler boyunca çetin mücadeleler verilmiştir.⁶

Bu çerçevede Türk Heyeti, karma hakem mahkemelerinin kuruluşu fikrine, geçmişin etkisiyle görüşmeler boyunca ciddi ölçüde karşı çıkmıştır. Ancak hızla değişen şartlarda devam eden görüşmeler sonucunda karma hakem mahkemelerinin kurulmasını kabul eden Türk Heyeti, mahkemelerin sınırlı bir yetkiye sahip olması için Müttefik Devletlerden kesin ve açık teminat almaya özellikle önem vermiştir. Bu durum, Türk Heyeti'nin dış müdahaleye karşı tam bağımsızlık ilkesini gerçekleştirme hedefine uygun gelişmiştir.⁷

Karma hakem mahkemelerinin yetkisi belirlenirken, savaş alanındaki mücadelenin tazminat iddialarıyla mahkeme önüne taşınması tercih edilmemiş; uzlaşma yönünde bir hareket tarzı benimsenmiştir. Bu çerçevede, Türkiye ile Müttefik Devletler vatandaşları arasında mutlak eşitlik kurulurken, diğer birçok açıdan olduğu gibi, savaştan etkilenen özel çıkarlar konusunda da Lozan Antlaşması, Versailles, Saint Germain, Trianon, Neuilly gibi antlaşmalardan ayrılmıştır.⁸

Lozan Antlaşması'nın 58. maddesi ile “karşılıklı ibra” ilkesini kabul edilirken, iki istisna belirlenmiştir⁹:

- Devlet aleyhine dava açılabilirse de, talep zararın tazminine değil; ancak var olanın iadesine yönelik olabilir (md. 65).
- Kişi aleyhine açılacak dava, zararın tazminine yönelik olabilir (md. 137/2).

Diğer taraftan, karma hakem mahkemelerine ilişkin hususlar, Antlaşma'da esas itibarıyla iki kısımda düzenlenmiştir. İlk olarak “Ekonomik Hükümler” kısmında üç fasıl altında (Mallar, Haklar ve Çıkarlar; Sözleşmeler

⁶ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), s. 91.

⁷ Mehmed Osman, “Türk-İtalyan Muhtelit Hakem Mahkemesinin Müesses İctihad ile Telifine İmkan Olmayan Bir Kararı”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Şubat 1928, Sene: 6, Sayı: 3, s. 1036; Hill, s. 242.

⁸ Mehmed Osman, s. 1032; M. Murat Baskıcı, “Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik ve Mali Hükümleri”, *Yaşayan Lozan*, (Editör: Çağrı Erhan), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003), s. 370.

⁹ *Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, (Çev: Seha L.Meray), İkinci Takım, C. II, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), s. 20; Mehmed Osman, s. 1032, 1040.

ve Zamanaşımaları; Sınai, Edebi ve Güzel Sanatlar Mülkiyeti); ikinci olarak “Genel Hükümler” kısmında iki madde (md. 137, 138) halinde karma hakem mahkemelerine yer verilmiştir.

Bu doğrultuda karma hakem mahkemelerinin yetkisi, Lozan Barış Antlaşması’nda belirli konularla sınırlandırıldığı gibi, kapsamı da detaylıca belirlenmiştir.¹⁰ Ancak buna karşın, mahkemeleri yargılama sürecinde kısıtlayan herhangi bir olgu söz konusu değildir.

Öyle ki, Lozan Barış Antlaşması’nın 95. maddesine göre karma hakem mahkemeleri, sadece “adalet, hakkaniyet ve iyiniyet” esaslarına göre hüküm vereceklerdir. Dolayısıyla yetkili olduğu bir davada mahkemeyi davacının ve davalının ulusal kanunları sınırlayamadığı gibi, herhangi bir kanun dahi sınırlamamıştır. Bu durum, literatürde o tarihe kadar hiçbir hakime tanınmamış düzeyde olağanüstü bir yetki olarak yorumlanmıştır.¹¹

A. Mallar, Haklar ve Çıkarlar

Bu konu esas itibarıyla, Müttefik Devletler uyruklarının malları, hakları ve çıkarları konusunda uğradıkları hak kayıplarının Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar geri götürülerek iadesi talebi şeklinde Konferans gündemine taşınmıştır.¹²

İktisadi Sorunlar Alt Komisyonu’nun 1 Aralık 1922 tarihli toplantısında Müttefikler, bu konudaki ilk tekliflerini sunmuşlar; İsmet Paşa, ertesi gün çektiği telgrafta, savaş sırasında yabancı devlet vatandaşlarının uğradıkları bütün zararın tazmin edilmesi talebiyle karşılaştıklarını, kendilerinin de aynı şekilde işgal sırasında Türk vatandaşlarının zararlarının tazminini talep ettiklerini Ankara’ya bildirmiştir.¹³

Türk Heyeti, karşı teklifini 11 Aralık’ta sunmuş; esas itibarıyla taraflardan her birinin, kendi işgal ettiği arazide savaştan itibaren, diğer taraf uyruklarına ait el konulmuş veya zor alım uygulanmış mallar, haklar ve çıkarları geri vermesini; mevcut değilse veya zarar görmüşse, belirlenecek tazminatı

¹⁰ Mehmed Osman, s. 1033.

¹¹ Mehmed Osman, s. 1035; Emin Ali, s. 191.

¹² Baskıcı, s. 375.

¹³ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. I, (Ankara: TTK Yayınları, 1990), s. 158.

ödemesini önermiştir. Ayrılmış topraklarda Türk Hükümeti'nce el konulmuş veya zorla uygulanmış mallar, haklar ve çıkarların iade veya tazmin edilmesi, o topraklarda yeni kurulmuş devletlerce gerçekleştirilecektir. Ayrıca bir Müttefik Devletin ya da yeni kurulmuş bir Devletin vatandaşlığını kazanan eski Osmanlı vatandaşlarının Türkiye'deki malları, hakları ve çıkarları, buldukları durumda, kendilerine geri verilecektir.¹⁴

22 Aralık'ta taraflar arasında konuyla ilgili görüş ayrılığı açıkça ortaya çıkmıştır. Müttefik Devletler, Türk egemenliğinden ayrılmış topraklarda doğacak sorumluluğun Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden önce Türkiye'ye ait olmasında ısrar ederken; Türk Temsilci Heyeti, gerek savaş döneminde, gerek savaş sonrası dönemde sorumluluğun bu ülkelere ait olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Türkiye'ye kalan topraklarda Müttefik Devletler hiçbir sorumluluk kabul etmezken; Türk Heyeti, gerek 30 Ekim 1918'den önce, gerek işgal dönemi boyunca mallara, haklara ve çıkarlara verilen zararlardan Müttefik Devletlerin sorumlu olduğu gerekçesiyle, her türlü sorumluluğu reddetmiştir.¹⁵

10 Ocak 1923'te Müttefik Devletler, İktisat Sorunları Alt Komisyonu'na yeni tekliflerini sunarken, İsmet Paşa'nın tekliflerin dayandıkları ilkeler üzerinde anlaşma sağlanamadığını belirtmesi üzerine, Alt Komisyon bu konuda tekrar toplanmamıştır. Ancak 27 Ocak'ta Üçüncü Komisyon toplantısında İsmet Paşa, Müttefik taslağı hakkında görüşlerini açıklamış¹⁶ ve bir karşı tasarı sunmuştur. Özellikle işgal edilmiş bölgelerde, Osmanlı memurlarının görevde bırakılmış olmalarının Müttefiklerin sorumluluğunu ortadan kaldırmadığını, zira söz konusu memurların görevlerini, işgal kuvvetlerinin otoritesi ve etkisi altında yerine getirdiklerini vurgulamış; işgal döneminde yabancı mallara karşı işlenmiş

¹⁴ 18 Aralık'ta ise teklifin 1. maddesinde bir değişiklik önerisi sunulmuştur. III, s. 340; Bilsel, s. 448, 449.

¹⁵ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 385.

¹⁶ 1 Ağustos 1914 tarihi yerine, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılma tarihi olan 29 Ekim 1914 tarihinin benimsenmesi; sahiplerine geri verilmeleri söz konusu olan malların, hakların ve çıkarların, yalnız Savaştan önce Müttefiklerin egemenliği altında bulunan topraklarda bulunanlarla sınırlı olmaması; geri vermenin, aynı Devletlerin işgali altında kalmış topraklardaki hakları, malları ve çıkarları da kapsadığının açıkça belirtilmesi gibi. Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 71-77.

zararlar yüzünden, Türk Hükümeti'nin hiçbir sorumluluk kabul etmediğini açıkça belirten bir fıkranın eklenmesini teklif etmiştir. Konferansın birinci aşaması sona erdiğinde mallar, haklar ve çıkarlara ilişkin meseleler, kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.¹⁷

Konferansın ikinci dönemi başladığında ise bu konudaki ilk görüşme, 25 Nisan 1923 tarihli Üçüncü Komisyon toplantısında gerçekleşmiştir.

Türk Temsilci Heyeti'nin isteği üzerine, Üçüncü Komisyon'da 1 Ağustos 1914 tarihi yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa giriş tarihi olan 29 Ekim 1914 tarihinin benimsenmesine karar verilirken; Türk Temsilci Heyeti, Devletin üçüncü kişilere karşı sorumluluğunun aşırı ölçüde genişletilmesi nedeniyle bazı maddelere itiraz etmiş ve geri verilecek mallara ilişkin olarak yetkilendirilmesi öngörülen karma hakem mahkemeleri konusunda görüşünü saklı tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı vatandaşlarından alınmayan, ancak Müttefik Devlet vatandaşlarından alınmış vergilerin geri verilmesi meselesi gündeme getirilmiş; maddenin daha önce tartışılmamış olması, Türk Heyeti'nden Zekai Bey tarafından eleştirilmiştir. Müttefik Devletler ise kapitülasyonların kaldırılması hakkında 1914 yılının kabul edilemeyeceğini, ancak saptanacak tarih ne olursa olsun, geriye işlemeyeceğini kesin bir dille ifade etmişlerdir.¹⁸

Üçüncü Komisyon'un 26 Nisan 1923 ve 15 Mayıs 1923 tarihli görüşmelerinde konu ele alınmaya devam etmiş; dikkat çekici bir gelişme, 31 Mayıs 1923 tarihli oturumda Japon temsilci Otchiai'nin, İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti vatandaşlarının malları, hakları ve çıkarlarıyla ilgili olarak Osmanlı Hükümeti'ne karşı başvuruda bulunabilmesi ya da davaların etkilenmeyeceğini öngören maddeye kendi vatandaşlarının da dahil edilmesi şeklindeki talebi olmuştur. Bu talep, Türk Temsilci Heyeti tarafından Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Japonya ile herhangi bir diplomatik ilişki bulunmadığından reddedilmiştir.¹⁹

¹⁷ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 70, 73, 74, 126-128, 419; Baskıcı, s. 378.

¹⁸ Tutanaklar, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 2-5.

¹⁹ Tutanaklar, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 7, 69.

22 Haziran tarihli görüşmede Türk ve İngiliz heyetleri arasında görüşülmekte olan konular çözüme kavuşturulmaya devam ederken, İsmet Paşa'nın varılan hiçbir sonucun himaye (protegé) anlamına gelmeyeceğini vurgulaması dikkat çekicidir. Nitekim 3 Temmuz 1923'te konuyla ilgili hükümler bu doğrultuda son şeklini almıştır.²⁰

Buna göre, Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Kısmı olan "Ekonomik Hükümler"de 1. fasıl olarak düzenlenen "Mallar, Haklar ve Çıkarlar" konusunda karma hakem mahkemeleri üç maddede doğrudan doğruya çözüm mercii olarak öngörülmüştür:

- 29 Ekim 1914 tarihinde Müttefik Devletler ya da Türk vatandaşı olan kişilerin söz konusu maddede belirtilen topraklarda²¹ Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte halen bulunan ve belirlenebilen malları, hakları ve çıkarlarının buldukları şekilde hak sahiplerine verilmesi öngörülürken, buna ilişkin bütün anlaşmazlıklar için karma hakem mahkemelerinde çözümlenecektir (md. 65).²²
- 65. madde ile geri verilmesi öngörülen mallar, haklar ve çıkarların 24 Temmuz 1923 tarihi itibarıyla tasfiye edilmiş olması halinde, tasfiye bedeli ödenecek; ancak bedel konusunda anlaşma sağlanamazsa, mal sahibi karma hakem mahkemesine başvurabilecektir (md. 66).
- 65., 66., 68., 69. maddelere dayanan istekler, Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 6 ay içinde yetkili makamlar önünde çözümlenemezse; Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde karma hakem mahkemesi önünde ileri sürülecektir (md. 70).

²⁰ Tutanaklar, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 94, 115, 116.

²¹ 65. madde, Müttefik Devletler vatandaşları açısından Türk kalacak topraklar üzerinde; Türk vatandaşları açısından ise,

- Müttefik Devletlerin egemenliği ya da koruyuculuğu altında bulunan,
- Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Müttefik Devletler egemenliği altında bulunan,
- Lozan Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklarda, ister Müttefik Devletlerin memurları tarafından tasfiye veya diğer istisnai tedbirler uygulanmış, ister Osmanlı Devleti tarafından olağanüstü savaş tedbirlerine tabi tutulmuş olan mallar, haklar, çıkarlar hakkında uygulanacaktır.

²² Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri ile bu konudaki ilişkinin düzenlendiği 67. madde ile karşılaştırması için bkz. Mehmed Osman, s. 1034.

Bu çerçevede savaşta ortaya çıkan zarardan dolayı Devletlere sorumluluk doğmamakla birlikte, var olan mallar, haklar ve çıkarlar hakkında iade yolu öngörülmüştür. Antlaşma'da tazminatı ortadan kaldıran 58. maddenin şiddetinin hafifletilirken, hakkaniyetin sağlanması bakımından iade esasının kabul edilmesi, literatürde de önemli bulunmuştur. Tasfiye edilmiş, ancak halen mevcut bulunan malların, hakların ve çıkarların iadesinde devletler serbest olup; aynen iade edebilecekleri gibi, tasfiye bedelini geri vererek borçlarını ifa edebileceklerdir. Tasfiye bedeli düşük bulunduğu takdirde, karma hakem mahkemesince artırılması mümkün görülmüştür.²³

Sonuçta Antlaşma metninin, Türk Temsilci Heyeti'nin görüşleri doğrultusunda şekillendirildiği görülmektedir.²⁴ Özellikle imtiyazlı şirketlerin de bu kapsamda değerlendirilmesi ve uğradıkları zararların tazmin edilmesi için Müttefikler tarafından baskı yapılırsa da, konu ayrı bir protokol olarak düzenlenmiş ve karma hakem mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılmıştır.²⁵

B. Sözleşmeler ve Zamanaşlımları

Sözleşmeler, ilk olarak İktisat Sorunları Alt Komisyonu'nun 13 Aralık 1922 tarihli oturumunda gündeme gelmiş; Alt Komisyon Başkanı İtalyan temsilci Nogara'nın sunduğu taslak²⁶, 14-16 Aralık tarihlerinde görüşülmüştür.²⁷

15 Aralık'ta Fransız Temsilci Heyeti tarafından bu konudaki uyuşmazlıkların ulusal mahkemeler yerine, hakem mahkemeleri tarafından

²³ Mehmed Osman, s. 1033.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bilsel, s. 448 dn. 1.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 2012, C: 28, S: 83, s. 87-114.

²⁶ Sözleşmelerle ilgili olarak Müttefik Devletler heyetleri tarafından sunulan taslakta karma hakem mahkemelerine birkaç noktada değinilmiştir: - Tarafların aralarında anlaşmaya varamadıkları sözleşmelerin yürürlüğü ya da sona erdirilmesi, gerektiğinde tazminat ödenmesi hakkında; - Antlaşma taraflarının bir yargı ya da yönetim makamı tarafından savaş sırasında kendi ülkelerinde, uyruklarından bir kişi ya da ortaklığa karşı verilen hükümlerin ya da alınan tedbirlerin, o kimsenin isteği üzerine hakem mahkemesince yeniden incelenmesi; - Bir sözleşme şartının yerine getirilmemesi veya sözleşmede şart konulmuş bir hakkın kullanılmasıyla sözleşmenin sona erdiği durumlarda zarara uğrayan tarafın haklarını geri alması ya da tazminata hak kazanması hakkında; - Ödenmemiş bir borç için sözleşmede gösterilen rehinle ilgili bir zarar doğması hakkında. Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 345-350.

²⁷ Bilsel, s. 449.

çözümlemesi gerektiği görüşü dile getirilirken, bir sözleşmenin sona ermesinden doğacak zararın tazmininin tarafsız bir mahkeme tarafından belirlenmesiyle adaletin sağlanacağı; hükümetlerin, vatandaşlarının çıkarlarının korunmasında kendi temsilcilerinin de bulunduğu mahkemelere güvenecekleri vurgulanmıştır.²⁸

Ertesi gün devam eden görüşmelerde Zekai Bey, savaş döneminde sözleşmeleri geçersiz sayan mahkeme kararlarının yeniden incelenmek üzere karma hakem mahkemelerine sunulmasının amacını sormuş; Müttefik Devletler temsilcileri tarafından, savaş sırasında bir ulusal mahkemede temsil edilemeyen taraflar olabileceği ya da ulusal mahkemelerce verilen hükümlerin tarafsız ve adil olmayabileceği ifade edilirken, hakem mahkemelerinin uyuşmazlıkları ulusal mahkemelere gönderebilecekleri de belirtilmiştir. Zekai Bey, yeniden gözden geçirmenin ulusal mahkemeler önünde yapılması gerektiğini savunmuştur.²⁹

18 Aralık'ta sözleşmeler hakkında Türk Heyeti'nin teklifi, İngiliz Heyeti'nin hazırladığı bir taslak ve karma hakem mahkemelerine ilişkin taslak hükümler sunulurken; ayrıca İngiliz delege Fountain tarafından zor ve karmaşık bir konu olması nedeniyle sözleşmelerin Barış Antlaşması'ndan sonra incelenebileceği dahi dile getirilmiştir.³⁰

10 Ocak 1923'te Müttefik Devletler, İktisat Sorunları Alt Komisyonu'na yeni taslağı sunarken, kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin taraflar arasındaki esaslı görüş ayrılığı, 12 Ocak'taki görüşmede sözleşmeler ele alınırken tekrar ortaya çıkmıştır.³¹

Konferansın ikinci dönemi başladığında, sözleşmeler ilk olarak 26 Nisan 1923 tarihli oturumda görüşülmüş; önemli bir tartışma, İstanbul Hükümeti'nin Müttefik Devletler vatandaşlarıyla yaptığı sözleşmelerle ilgili yaşanmıştır. 30 Ekim 1918 ile 16 Mart 1920 tarihleri arasında kurulan sözleşmeler ele alınırken, İstanbul Hükümeti ile sözleşme akdeden Müttefik Devletler vatandaşlarının

²⁸ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 355.

²⁹ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 358, 359, 360.

³⁰ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 365.

³¹ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 419, 434.

T.B.M.M. Hükümeti ile görüşmelere başlamış olmaları sebebiyle, Türk Heyeti tarafından antlaşmaya bu konuda hüküm konulmasına gerek olmadığı savunulmuştur. 31 Mayıs tarihli toplantıda söz konusu sözleşmelerin geçerli kabul edilerek, genel hukuk kurallarına tabi olmaları, 16 Mart 1920 tarihinden sonra kurulan sözleşmelerin ise T.B.M.M. onayına sunulması, onaylanmayan sözleşme hakkında taraflar arasında anlaşmaya varılamazsa, ödenecek tazminatın karma hakem mahkemesince belirlenmesi üzerinde hemfikir olunmuştur. 22 Haziran ve 17 Temmuz tarihli toplantılarda da görüşmelere devam edilmiş; maddeler üzerinde birkaç husus daha kesinlik kazanmıştır.³²

Sözleşmeler konusu, Lozan Antlaşması'nın "Ekonomik Hükümler" kısmında 2. fasıl olarak düzenlenmiştir. Buna göre, imtiyaz sözleşmeleri açıkça karma hakem mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılarak (md. 73/son), sözleşmeler ikiye ayrılmıştır: - Savaş nedeniyle feshedilmiş sayılacak sözleşmeler; - Yürürlükte kalacak sözleşmeler.³³

Savaş nedeniyle sonradan düşman olmuş kişiler arasındaki sözleşmeler, düşman olunan tarihten itibaren feshedilmiş sayılacak; ancak taraflardan her biri, Antlaşma'nın yürürlüğe girişinden itibaren üç ay içinde diğer tarafa başvurup, ortaya çıkan zararı tazmin ederse, sözleşmenin yürürlüğünü isteyebilecektir. Tazminat bedelinde anlaşılmazsa, bedel karma hakem mahkemesince saptanacaktır (md. 75/1).

Yürürlükte kalması öngörülen sözleşmeler ise şu şekilde sınıflandırılabilir³⁴:

- Bazı sözleşmeler açısından genel mahkemeler yetkili kabul edilmiştir (md. 77/1-2, 78/2, 82/2).
- Bazı sözleşmeler, karma hakem mahkemelerinin yetki alanına dahil edilmiştir (md. 75/son, 77/4, 78/1).
- Bazı sözleşmeler, Antlaşma'ya ek hükümlerle düzenlenmiştir (hayat, yangın, deniz vs. sigortaları) (md. 74).³⁵

³² Tutanaklar, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 6-12, 70, 93-98, 123.

³³ Bilsel, s. 472.

³⁴ Mehmed Osman, s. 1043.

- Sonradan düşman olmuş³⁶ taraflar arasında, düşman oldukları tarihten önce kurulmuş sözleşmeler; örneğin, taşınmaz satım, kira, kira bedeli ve kira vaadi, ipotek, rehin, şirket, hibe ya da aile hukukuna ilişkin sözleşmeler (md. 73).³⁷

Bu çerçevede, bir sözleşme hakkındaki uyuşmazlığın karma hakem mahkemesinin yetkisi içinde kabul edilebilmesi için;

- Savaştan önce kurulmuş olması,
- Sonradan düşman olmuş taraflar arasında kurulmuş olması,
- Tarafsız devletlerin kanunlarının uygulanmasını gerektirmemesi,
- Hakkında savaştan önce yetkili bir mahkemeden hüküm verilmemiş olması,
- Taraflarının savaş süresince aynı ülkede bulunarak, şahıs ve mallarına serbestçe tasarruf etme olanağı bulamamış olmaları şarttır.³⁸

Ancak bu koşullar çerçevesinde sonradan düşman olmuş taraflar arasında sözleşmelerle ilgili olarak, karma hakem mahkemelerinin kuruluşundan itibaren altı ay içinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar, karma hakem mahkemesi tarafından çözümlenecektir (md. 78/1).

Ayrıca 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükümeti ile usulüne uygun yapılan ve İstanbul Hükümeti'nin fiili egemenliği altında bulunan araziye ilişkin sözleşmeler, Antlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren üç ay içinde T.B.M.M.'nin onayına sunulacak; onaylanmazsa, zararın tazmin edilmesi söz

³⁵ Madde metinlerinde açıkça gösterilmemekle birlikte, karma hakem mahkemelerinin yargı yetkisininin, 84. maddede düzenlenen borç uyuşmazlıklarını ve ek şeklinde özel olarak düzenlenen sigorta sözleşmelerini de kapsadığı belirtilmiştir. Bilsel, s. 477.

³⁶ Lozan Antlaşması'na göre, 82. maddeye göre düşman olmak, taraflar arasında –hatta yalnız birinin mensup olduğu devlet kanunlarına göre- ticaretin, yasaklanmış veya gayrimeşru bir hal alması, tarafların düşman olarak kabul edilmelerini gerektirdiği gibi, bu ticaretin fiilen imkansız olması bile düşman sayılmaları için yeterlidir. Ancak taraflar uluslararası hukuka göre düşman devlet tebaası sayılsa bile, içlerinden biri savaş sırasında düşman ülkesinde kişi ve malına serbestçe tasarruf ederek kaldığı takdirde, düşman kabul edilemez ve aralarındaki hukuki ilişki, genel hukuk kuralları tarafından düzenlenir. Bilsel, s. 473.

³⁷ Bununla birlikte, Antlaşma hükmünün herhangi bir sözleşmeyi yürürlükte sayması, hiçbir şekilde o sözleşmenin kurulması sırasında varolan geçersizlik hallerini ortadan kaldırmayacaktır. Bilsel, s. 472, 473.

³⁸ Mehmed Osman, s. 1043.

konusu olacaktır. Tazminat bedelinde anlaşmaya varılamazsa, bedel karma hakem mahkemesince belirlenecektir (md. 77).

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması, sözleşmeler konusunda ulusal mahkemelerin yargı yetkisini tamamen ortadan kaldırmamış; karma hakem mahkemelerinin yetkisini istisnâ ve geçici olarak düzenlemiştir. Bu açıdan karma hakem mahkemelerinin yargı yetkisinin kapsamının ve süresinin sınırlı tutulması, Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran antlaşmalarla karşılaştırıldığında, Lozan Antlaşması'nın farklılık arzettiği noktalardan biridir.³⁹

C. Sınai, Edebi ve Güzel Sanatlar Mülkiyeti

Bu konuyla ilgili ilk görüşme, 2 Aralık 1922 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin konuyla ilgili uluslararası sözleşmelere katılmadığına dikkat çekilmiştir. Bunun üzerine Türk Heyeti tarafından önce gerekli yasal düzenlemelerin yapılmak istendiği belirtilmiştir. Ardından İngiliz delege Fountain, ihtira beratlarının ve diğer hakların korunması ile savaşın bu alanda yarattığı sorunların çözüme bağlanmasının gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰

6 Aralık'ta ve 16 Aralık'ta Müttefikler tarafından sunulan taslak maddeler görüşülmüş; Zekai Bey tarafından sınai mülkiyet konusundaki hükümlerin Türk kanunlarından farklılık göstermesi nedeniyle, maddenin "*sınai, edebi ya da güzel sanatlar mülkiyetine ilişkin hakların, taraf devletlerden her birinin yasaları uyarınca, ...tarihindeki durumlarıyla, yeniden tanınmaları*" şeklinde belirtilmesi teklif edilmiş ve Müttefiklerce de bu öneri benimsenmiştir.⁴¹

29 Aralık'ta Türk Heyeti, konuyla ilgili tasarısını komisyona sunmuş ve taraflar arasındaki görüş ayrılığı da ortaya çıkmıştır. Müttefik Devletler tasarısındaki bir maddenin Sevr Antlaşması'nda da bulunması nedeniyle, Türk

³⁹ Örneğin Saint Germain Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden önce kurulmuş sözleşmelerden doğan bütün uyuşmazlıkların çözüm yeri olarak karma hakem mahkemeleri öngörülmüştür. Versailles Antlaşması'nın 304. maddesi, Trianon Antlaşması'nın 239. maddesi ve Neuilly Antlaşması'nın 188. maddesinin de, benzer şekilde düzenlendiği belirtilmiştir. Bilsel, s. 476, 477.

⁴⁰ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 297, 298.

⁴¹ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 307-310, 360-364.

tasarisından çıkarılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. 30 Aralık'ta ise Alt Komisyon'da uzlaşmaya varılan maddeler paylaşılmış; incelenmek üzere Alt Komisyon'a gönderilen bir madde yeniden kaleme alınarak, tekrar 10 Ocak'ta komisyona sunulmuştur. 13 Ocak'ta konuyla ilgili tasarı gündeme geldiğinde, Türk Heyeti'nden Hasan Bey, sorunların esas itibarıyla çözüme kavuşturulduğunu belirtmiştir.⁴²

27 Ocak'taki görüşmede ise işgal döneminde İstanbul Hükümeti'nin işlemleri kapsamında gerçekleşen ihtira berati verme, intikal ya da kayıt işlemlerinin Türk Heyeti tarafından kabul edilmesinin mümkün olmadığı, bu yönde bir hükmün daha önce teklif edilmediği belirtilmiştir. Müttefik Devletler tarafından bu itiraz kabul edilmemişse de, Türk Heyeti, itirazını sürdürmüş; ancak kabul ettiği ve çekince koyduğu diğer bazı hususları da dile getirmiştir.⁴³

Konferansın ikinci döneminde 28 Nisan'da gerçekleşen Üçüncü Komisyon toplantısında esas itibarıyla maddeler üzerinde anlaşmaya varıldıysa da, Türk Heyeti'nin sonradan eklenen bir maddeye getirdiği eleştiri üzerine, konu tekrar uzmanların incelemesine bırakılmıştır.⁴⁴ Nitekim bunun sonucunda Lozan Antlaşması'nın 91. maddesinin Türk Heyeti'nin itirazına uygun şekilde kaleme alındığı görülmektedir.

Karma hakem mahkemelerinin sınai, edebi ve güzel sanatlar mülkiyeti konusundaki yargı yetkisi, esas itibarıyla 89. maddede düzenlenmiştir.

Buna göre, sınai mülkiyet haklarından yararlanma veya edebiyata ve güzel sanatlara ilişkin eserleri çoğaltma konusunda Müttefik Devletler tebaası olan ya da orada oturan veya sanatını icra eden kimseler ile Osmanlı tebaası arasında savaştan önce kurulan lisans sözleşmeleri, savaş durumunun ortaya çıkmasından itibaren feshedilmiş sayılacaklardır. Ancak bu sözleşmelerden yararlanan kişilerin, Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde hak sahibinden yeni bir lisans talep etme hakkı bulunmaktadır. Tarafların anlaşamamaları halinde, lisans şartları karma hakem mahkemesi tarafından

⁴² Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 311, 321, 322; 404-406; 409-411; 419, 424.

⁴³ Tutanaklar, Birinci Takım, C. III, s. 76, 77, 87, 88.

⁴⁴ Tutanaklar, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 16.

belirlenecektir. Mahkeme, ayrıca gerektiğinde savaş sırasında hakların kullanılması dolayısıyla haklı göreceği bir ödeme yapılmasına da hükmedebilecektir.

Ancak bu noktada Prof. Dr. Cemil Bilsel, önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Şöyle ki, tebaası olmasa bile, Müttefik Devletlerden birinde oturan ya da sanatını orada icra eden farklı devlet vatandaşları, 89. maddenin kendilerine tanıdığı haktan yararlanmakla birlikte, uyuşmazlık durumunda temsil edilmedikleri karma hakem mahkemesine başvurmak zorunda bırakılmaktadırlar. Dolayısıyla söz konusu kişilerin, aslında başvuru olanağına sahip olmayıp, bu doğrultuda davalı devletin ulusal mahkemelerine başvurmaları gerektiği sonucu kabul edilecektir.⁴⁵

D. Genel Hükümler

1. İşgal Sırasında Verilen Emir ve Kararlar (md. 137)

Antlaşma'nın tarafları arasında aksi kararlaştırılmadıkça, 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar, İstanbul'u işgal eden devletlerin memurları tarafından veya onların onayıyla Türk, Müttefik ya da tarafsız devlet tebaasından herhangi bir kişinin malları, hakları ve çıkarları hakkında 30 Ekim 1918 tarihinden Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar verilen emir ve kararlar geçerli sayılırken; bu karar ya da emirler nedeniyle söz konusu devlet ya da makamlar aleyhine hiçbir istek ileri sürülemeyecektir (md. 137/1). Görüldüğü üzere, işgal kuvvetlerinin emir ve kararlarından dolayı, bu makamlara veya bunların mensup oldukları devletler aleyhine dava açılmaz.

Özellikle işgal yıllarında İstanbul'daki karışıklık, her türlü hukuki ilişkiye etki ederken, İstanbul Hükümeti'nin işlemleri de, telafisi güç durumlar yaratmıştır. Dolayısıyla adil olup olmadığına bakmaksızın bu karışıklıklara son vermek amacıyla uzun zaman önce alınan kararların kaçınılmaz olarak meşru kılınması fikri ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede verilen emir ya da alınan karardan dolayı ne ilgili devlet, ne de memurları sorumlu tutulmayacakları gibi,

⁴⁵ Bilsel, s. 482.

hiçbir davaya muhatap da olmayacaklardır.⁴⁶ Ancak 137. maddenin 2. fıkrası, söz konusu emir ve kararlardan uğranılan zararlara ilişkin diğer bütün taleplerin karma hakem mahkemelerine götürülebileceğini belirtmiştir.

Bu doğrultuda ortaya çıkan zarara yönelik olarak söz konusu makam ve devletler aleyhine olmayan talepler, karma hakem mahkemelerine sunulabilecektir. Dolayısıyla 2. fıkranın, devlet aleyhine değil; bu kararlardan yararlanmış gerçek ve tüzel kişiler aleyhine kurulu bir istisna niteliği bulunmaktadır. Örneğin mülkiyeti devreden bir hukuki işlem geçerli kabul edilerek, memurlara ya da ilgili devlete karşı hiçbir talep yöneltilemezken; bu devir işlemi için belirlenmiş bedeli ödemeyen kişi aleyhine karma hakem mahkemesine başvurma olanağı bulunmaktadır. Nitekim mahkemelerin yerleşik içtihatlarının da bu yönde olduğu aktarılmıştır.⁴⁷

Diğer taraftan, söz konusu fıkra, devletlerin ibrasını düzenleyen 58. maddeye aykırı nitelik arz etmemektedir. 58. madde, konusu itibarıyla genel olarak savaş eylemleri ve istisnai önlemlere ilişkin olup; 137. madde, İstanbul işgal kuvvetlerinin emir ve kararlarından doğan zararları düzenlemiş ve birinci fıkrasında devletler aleyhine dava açılmayacağını teyit ederken, ikinci fıkrasında da yetki kapsamını belirlemiştir. Ancak bu belirlemenin, 58. maddede belirtilen kesin ve açık ilkenin sınırlandırılması sonucunu doğurması hiçbir zaman söz konusu olmamıştır.⁴⁸

2. İşgal Mahkemelerinden veya Karma Adli Encümenlerden Verilen Kararlar (md. 138)

Lozan Barış Antlaşması'nda, genel affa ilişkin bazı hükümleri ihlal etmemek kaydıyla, İstanbul'u işgal eden devletlerin hakim ve mahkemeleri tarafından Türkiye'de verilen hükümler ile 8 Aralık 1921 tarihinde kurulmuş olan Karma Adli Encümen kararları geçerli kabul edilmiş; bu kapsama icraî önlemler de dahil edilmiştir (138/1).

⁴⁶ Bilsel, s. 483.

⁴⁷ Mehmed Osman, s. 1037, 1039; Bilsel, s. 483.

⁴⁸ Mehmed Osman, s. 1039; Bilsel, s. 483.

Bununla birlikte, bir askeri mahkeme ya da polis mahkemesi tarafından verilen bir yargı kararından dolayı kişilerin uğradığı zararın tazmini, diğer bir kişiden talep edildiği takdirde, söz konusu talep, karma hakem mahkemesine sunulacak; mahkeme, davacıya tazminat ödenmesine hükmedebileceği gibi, iade edilmesine de karar verebilecektir (md. 138/2)

Bu fıkra, askeri veya polis mahkemelerinden hukuki işlere dair alınan bir ilam, aleyhinde yeniden yargılamaya imkan vermektan ibaret olup; yeniden yargılama, hiçbir şekilde mahkemenin mensup olduğu devlet aleyhinde dava açma niteliğini arz edemeyecektir.⁴⁹

II. Karma Hakem Mahkemelerinin Kuruluş Süreci ve Yapısı

Lozan Barış Antlaşması'nda "Ekonomik Hükümler" kapsamında 5. fasıl olarak "Karma Hakem Mahkemesi"nin kuruluş süreci ve yapısına ilişkin hükümler 92. ile 98. maddeler arasında düzenlenmiştir.

92. maddede, Japonya dışındaki Müttefik Devletlerden her biri⁵⁰ ile Türkiye arasında Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç aylık bir süre içinde birer karma hakem mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu maddeye göre, üç hakimden oluşacak mahkemelerde, hakimlerden ikisini ilgili Hükümetler belirlerken, başkanlık görevini yerine getirecek üçüncü hakim, Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış tarafsız devlet vatandaşları arasından iki hükümetin anlaşmasıyla seçilecektir. Eğer hükümetler, başkan olacak hakimin seçiminde anlaşamazlarsa, seçim hakkı Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na ait olacaktır.⁵¹

Lozan Antlaşması uyarınca kurulan mahkemelerin tarafsız başkanları Asser, Hammerich ile Baron Nordanskjöld'dur. Danimarkalı Hammerich ile İsveçli Baron Nordanskjöld Adalet Divanı tarafından belirlenmiş; Türk-Fransız

⁴⁹ Bilsel, s. 484.

⁵⁰ Belçika adına Fernand Peltzer, Portekiz adına A.M. Bartholomeu Ferreira, 24 Temmuz 1923 tarihli iki mektupla, temsil ettikleri devletlerin Lozan Antlaşması'nın "Malî Hükümler"inden söz eden 2. kısmının 1. bölümüne ve "Ekonomik Hükümler"in tümüne katıldıklarını beyan etmişlerdir. Ancak Belçika'nın aksine, Portekiz, mahkeme önüne getirilmesi mümkün olan sınırlı sayıda meselenin bulunması nedeniyle, Türk-Portekiz Karma Hakem Mahkemesi'nin oluşturulmasına gerek görmemiştir. Bilsel, s. 485, 486.

⁵¹ Tutanaklar, İkinci Takım, C. II, s. 33, 34.

ve Türk-Belçika hakem mahkemelerinde başkan olarak görev yapan Hollandalı Asser ise hükümetlerin anlaşmasıyla seçilmiştir.⁵²

Mahkemelerin önemli bir unsuru da, temsilci heyetleridir. Lozan Barış Antlaşması'nın 93. maddesine göre, ilgili her hükümet, Mahkemede kendisini temsil etmek üzere bir veya daha fazla temsilci tayin edecektir. Temsilcilerin görevi, sadece açılan davaların dinlenebilir veya dinlenemez niteliğine ilişkin hükümetleri adına görüş bildirmekten ibaret olmayıp; hükümet aleyhindeki davalarda husumet, doğrudan temsilcilere yöneltilmiş olup, gaip veya muhtaç durumdaki tebaanın da vekili sıfatıyla haklarını korumakla da görevlidir. Bundan başka, temsilcilere her hükümetin kendi iç düzenlemesiyle sınırları ve kapsamı belirli bazı idari hak ve görevler de verilmiştir. Ayrıca mahkemelerden verilecek kararların ülkesinde tenfizinin sağlanması da görevleri arasındadır.⁵³

Kurulan hakem mahkemelerinde Türk hakim ve temsilcileri (ajan) olarak Tahir, Osman, Memduh, Cemil, Mehmet Ali Beyler ile Emin Ali, Nazım, Mustafa Naşid, Hacı Adil, Mehmet Osman Beyler, katip olarak Hakkı Hüsnü Bey ve Mehmed Osman Bey, tercüman olarak Lütü Bey görev yapmışlardır.⁵⁴

Hakemler, sahip oldukları yargı yetkisi çerçevesinde tamamen tarafsız olmaya mecburken; temsilciler, kendilerine temsil görevi veren hükümetin emir ve talimatları doğrultusunda hareket ederek, milli menfaatleri savunmaya mecburdurlar.⁵⁵ Nitekim genel temsilci Emin Ali Bey'in bir davayla ilgili olarak "*Cihan önünde göğsünü gere gere tekrar edeceği*" güçlü hukuki dayanaklarla savunma yapıldığını, Antlaşma'ya aykırı nitelik arz eden karara konulacak serhin de aynı doğrultuda hazırlandığını, bu şekilde "*canla başla ilim sahasında*" çalışmaların sürdürüleceğini Hariciye Vekaleti'ne bildirdiği görülmüştür.⁵⁶

⁵² Emin Ali, s. 191 dn.1, 192.

⁵³ Emin Ali, s. 193.

⁵⁴ Demirtaş, s. 537, 538.

⁵⁵ Emin Ali, s. 193.

⁵⁶ COA., HR.İM./24-82-1.

Türk Hükümeti, 30 Mayıs 1926 tarihinde Türk temsilcilerin görev ve yetkileri hakkında bir talimatname hazırlamış; talimatname, 4 Temmuz 1926'da Resmi Ceride'de yayınlanmıştır.⁵⁷

Buna göre Türk Hükümeti'ni karma hakem mahkemelerinde temsil etmek üzere, bir genel temsilcinin (umumi ajan) başkanlığında ve denetiminde çalışacak temsilcilerden oluşan bir heyet oluşturulmuş; Hariciye Vekaleti'nin emri altında çalışmak üzere, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla atanıp azledilmişlerdir. Genel temsilci, davalarla ilgili olarak resmi kurumlarla doğrudan haberleşebilir; resmi kurumlar, mahkemeler ve imtiyazlı şirketlerden her türlü bilgi ve belge talep edebilir. Bu çerçevede genel temsilcinin yürüteceği haberleşme ve işlemler, resmi kurumlar ve vatandaşlarla Türkçe, karma hakem mahkemeleri ve yabancı hükümet temsilcileriyle Fransızca olarak gerçekleştirilecektir. Temsilciler, kendilerine havale edilen işlerin takibinde, iddia ve savunmanın oluşturulmasında, mahkemelerin yargı yetkisine ilişkin her türlü konuda genel temsilcinin görüş ve onayını almak zorundadırlar. Temsilciler heyetinin görevi sona erdiğinde her türlü evrak, Hariciye Vekaleti'ne teslim edilecektir.

Bu doğrultuda ilk hakem mahkemesi, 3 Aralık 1925 tarihinde kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi olmuş; söz konusu mahkeme, yoğun iş yükünden dolayı 1938'e kadar çalışmaya devam etmiştir. Ancak bu süreçte Türk Hükümeti'nin Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nin haksız olarak işi uzattığı gerekçesiyle, çalışmalarına ara vermesi yönünde adım attığı da bilinmektedir.⁵⁸

19 Nisan 1926 tarihinde kurulan Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi'nin 19 Nisan 1932'ye kadar görev yaparak, 558 adet karar verdiği

⁵⁷ Resmi Ceride, Sene: 4, C: 6, S: 411, s. 1734-1735.

⁵⁸ Emin Ali, Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nin kuruluş tarihini 1 Aralık 1925 olarak vermektedir. Emin Ali, s. 192; Bahattin Demirtaş, "Lozan Barış Anlaşmasına Göre Muhtelit Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), s. 544.

aktarılmıştır.⁵⁹ 22 Eylül 1931 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, söz konusu mahkemenin çalışmalarının bir yıl içinde sona ereceği öngörülmüş ve Türk hakim Cemil Bey'in aynı zamanda Ankara'da Ankara Hukuk Mektebi'nin kurucu dekanı olma görevini sürdürmesi nedeniyle, bazı celselere katılamaması nedeniyle, Türk-Belçika ve Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemelerinde hakim olarak görev yapan Hacı Adil Bey ile mahkemelerde birbirleri yerine görev yapabilmelerine karar verilmiştir.⁶⁰

Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi'yle aynı gün kurulan Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemesi'nin 16 Aralık 1930 tarihine kadar faaliyetini sürdürerek, 64 adet karar verdiği belirtilmiştir.⁶¹

27 Nisan 1926 tarihinde kurulan Türk-Romen Karma Hakem Mahkemesi ise, 1 Temmuz 1929 tarihine kadar çalışmıştır.⁶² 19 Mayıs 1929 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yazılan bir yazıda bu mahkemede 151 dava açıldığı, 28 tanesinin, 17'si Türkiye aleyhine, 6'sı lehine olmak üzere karara bağlandığı; görülmekte olan 128 başvurunun 33'ünün Türk Hükümeti Temsilciliğine tebliğ edildiği, tebliğ edilmeyen 95 başvurunun 93'ünün Romanya aleyhine Müslüman muhacirlerce Romanya'da terk edilen emlak ve araziye ilişkin olduğu bildirilmiştir.⁶³

Türk-Yunan Karma Hakem Mahkemesi'nin kuruluş tarihi 12 Mayıs 1926; Türk-Belçika Karma Hakem Mahkemesi'nin ise 15 Temmuz 1926'dır.⁶⁴

Mahkemelerde ele alınan davalar arasında, henüz Konferans devam ederken Komisyon toplantılarında gündeme gelen II. Abdülhamit'in mirası⁶⁵ ya

⁵⁹ Emin Ali, s. 192; Bilsel, s. 486.

⁶⁰ CCA., 30-18-1-2/23-66-11.

⁶¹ Bilsel, s. 486.

⁶² Bilsel, s. 486.

⁶³ COA., HR.İM., 231-46-4.

⁶⁴ Emin Ali, s. 192; Bilsel, s. 486.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Abdülhamid'in Mirası*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1990); Rıfat N.Balı, *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), s. 197-213.

da Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır'daki malvarlığı⁶⁶ gibi konular olduğu gibi; mahkemelere Ahmet Emin (Yalman) gibi bir Türk gazeteci, İtalyan Assicurazioni Generali Sigorta Şirketi ya da Romanya Harbiye Nezareti tarafından yapılan başvurular da bulunmaktadır.⁶⁷

Söz konusu mahkemelerin merkezinin, Lozan Antlaşması'nda İstanbul olması kararlaştırılmıştır (md. 93). Bu doğrultuda hükümetler anlaşarak, Çemberlitaş'taki eski Maarif Nezareti binası Emlak Maliye İdaresi'nden kiralanmış ve mahkemeler ile kalem örgütleri kurulmuştur.⁶⁸

III. Karma Hakem Mahkemelerinin Yargılama Usulü

Gerek Lozan Barış Antlaşması'nda, gerek diğer antlaşmalarda, karma hakem mahkemelerin yargılama usulüne ilişkin bazı genel hususlara (örneğin vekil kabulü, savunma serbestisinin sağlanması, dava dinlenmesi için gerekli sürelerin belirlenmesi vb.) yer verilirken, yargılama usulünün esas itibarıyla mahkemeler tarafından düzenlenmesi kabul edilmiştir (md. 95).⁶⁹ Bu yetkiye dayanarak mahkemelerin hazırladıkları Usul-i Muhakeme Nizamnameleri Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Başkanları ortak olan karma hakem mahkemelerinin⁷⁰ Usul-i Muhakeme Nizamnamelerinin esas itibarıyla birbiriyle aynı olduğu görülmektedir.

Usul-i Muhakeme Nizamnameleri, söz konusu mahkemeleri mutlak surette bağlamayıp; usul kurallarının sıkı sıkıya uygulanmasının, hakkaniyete

⁶⁶ “Adli Şuun (Türk-İngiliz Muhtelit Mahkemesi Mukarreratı-Sabık Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın Davası)”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: 1. Sene, S: 8, s. 470-476; Bilsel, s. 455, 456; Hill, s. 245, 246.

⁶⁷ “Adli Şuun (Türk-İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesi Mukarreratı-Malta Menfilerinin İngiltere Hükümetinden Davası-Şehremanetin Davası-Ahmet Emin Bey'in Davası)”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: 1. Sene, S: 10, s. 596-599; “Türk İtalyan Muhtelit Hüküm Mahkemesinden: 22 Şubat 1927”, *Hukuki Bilgiler Mecmuası*, Cilt: 1. Sene, Sayı: 7, s. 419-420; “Türk-Romen Mahkeme-i Hakemiyesindeki Hadise-i Cedide”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30 Nisan 1928, 6. Sene, S: 36, s. 1210-1228.

⁶⁸ Emin Ali, s. 192.

⁶⁹ Ayrıca bkz. Versailles, md. 304; Saint Germain, md. 256; Trianon, md. 239; Neuilly, md. 188. Aktaran Emin Ali, s. 194.

⁷⁰ Türk-Fransız, Türk-Belçika mahkemeleri Asser'in; Türk-İtalyan, Türk-İngiliz mahkemeleri Hammerich'in; Türk-Romen, Türk-Yunan mahkemeleri Nordenskjöld'un başkanlığında çalışmışlardır. Emin Ali, s. 195 dn 5.

aykırı bir sonuç doğuracağı anlaşılan durumlarda uygulanmaması mümkün kılınmıştır.⁷¹

Lozan Antlaşması, yargılama dili konusunda da yetkiyi mahkemelere bırakmış; bu doğrultuda Fransızca olmasına karar verildiği görülmüştür. Ancak duruşma sırasında Türkçe veya karşı tarafın kendi lisanında savunma yapılması mümkündür. Nitekim dava, Fransızca yazılmış bir dilekçenin mahkeme kalemine tevdiyle açılmakta; dava dilekçesinde isim ve ikametgah (Türk-Yunan ve Türk-Romen mahkemeleri için mahkeme merkezinde tayin edilecek ikametgah), davaya konu olay ile deliller ve talep sonucuna yer verilmesi gerekmektedir.⁷²

Lozan Antlaşması'nın 78. ve 95. maddelerine dayanarak, malın geri alınması dışındaki taleplerin, mahkemelerin oluşum tarihlerinden itibaren altı ay içinde ileri sürülmesi gerekmektedir. Lozan Antlaşması'nın 65., 66. ve 69. maddelerine ilişkin taleplerin ise, Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on iki ay içinde karma hakem mahkemesine bildirilmiş olması şarttır (md. 70).

Bununla birlikte, karma hakem mahkemelerinin kuruluş süreci, Antlaşma'da öngörülen zaman içinde tamamlanmamış; mahkemeler kurulduğunda belirlenen başvuru süresi de, çoktan sona ermiştir. Ancak söz konusu gecikmenin zorunlu nedenlerden (*force majeure*) ortaya çıktığından hareketle, mahkemelerin dilekçeleri kabul edebilecekleri belirtilmiştir.⁷³ Nitekim Usul-i Muhakeme Nizamnamelerinde süreler, mahkemelerin kuruluş tarihi esas alınarak tekrar düzenlenmiştir. Örneğin, Nitekim Türk-Fransız, Türk-

⁷¹ Emin Ali, s. 198. Örneğin, Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi'nin Usul-i Muhakemat Nizamnamesi'nin 60. maddesine göre, hakkaniyete aykırı bir sonuç doğuracağı öngörüldüğünde, mahkemenin Nizamname hükümlerini uygulamaktan kaçınabileceği açıkça düzenlenmiştir. "Türk-İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesi Usul-i Muhakemat Nizamnamesi", *Ceride-i Adliye*, 3. Sene, S: 34, 1 Temmuz 1341, s. 1503.

⁷² Lozan Antlaşması dışındaki antlaşmalarda yargılama dilinin belirlenmiş olması, Lozan Antlaşması'nı diğerlerinden ayıran ruhun hakem mahkemeleri konusunda da açıkça görülmekte olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Emin Ali, s. 195.

⁷³ Hill, s. 244; Emin Ali, s. 197.

Belçika, Türk-Romen, Türk-Yunan Karma Hakem Mahkemelerinde⁷⁴, bu talepler için mahkemelerin kuruluşundan itibaren dokuz aylık bir süre belirlenmiştir.

Öte yandan, tarafların Usul-i Muhakeme Nizamnamelerinde belirtilen şekilde kendilerine vekil tayin etmeleri mümkün olup⁷⁵; Türk-İngiliz ve Türk-İtalyan mahkemelerine başvurabilmek için vekil tayini zorunlu tutulmuştur. Vekillik yapacak kişilerin, tarafların barolarına kayıtlı avukatlar ile hukuk fakültesi profesörleri, Devletlerarası Hukuk Enstitüsü üye ve ortaklarından seçilmesi gerekmektedir.⁷⁶

Dilekçenin mahkeme kalemi vasıtasıyla karşı tarafa tebliğinin, Türk Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'na uygun şekilde Türk genel temsilciliğinin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Davalı, 60 gün içinde savunmasını ve cevap dilekçesini verebilir. Bu cevap dilekçesinin tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde davacı dilekçeye cevap verebileceği gibi; davalı da, 30 gün içinde karşı cevap sunabilir. Kural olarak yazılı yargılama usulü benimsenmekle birlikte, açık duruşma, ancak taraflardan veya temsilcilerden birinin talebine veyahut mahkemenin gerek görmesi ve bir zorunluluğa dayanılması halinde istisnai olarak yapılabilir ve bu durumda son söz, davalıya ve mensubu olduğu devletin temsilcisine verilir.⁷⁷

Yazılı yargılama aşamasında cevap vermemek veya açık duruşma davetine uymamak, hüküm verilmesine engel olmayıp, söz konusu tarafın mensup olduğu devletin temsilcisi huzurunda dava görülebilir. Temsilciler, yazılı veya sözlü olarak bütün yargılama sürecinde savunma yapma hakkına sahiptirler. Her zaman yetkisizlik itirazında bulunabilirler. Ancak taraflar,

⁷⁴ Türk-Fransız ve Türk-Belçika Usul-i Muhakeme Nizamnamelerinin md. 18; Türk-Yunan, Türk-Romen Mahkemeleri md. 36. Aktaran Emin Ali, s. 197.

⁷⁵ Bu konuda dikkat çekici bir örnek, 13 Mayıs 1933 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nde Augustin Normand ve Mühimmat-ı Harbiye Şirketleri tarafından Türkiye aleyhine açılan davaların savunmasını yapması için eski Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'e vekalet verilmesinin kararlaştırılmış olmasıdır. CCA., 30-18-1-2/36-35-6.

⁷⁶ Emin Ali, s. 196, 197.

⁷⁷ Emin Ali, s. 195, 196.

mahkemenin yetkisizliğine ilişkin itirazlarını davaya ilişkin savunmalarını yapmadan önce ileri sürmelidirler.⁷⁸

Açık celsede tefhim edilmesi gerekli görülen kararın oyçokluğu ile alınacağı kabul edilirken; mahkemelerin oluşum şekli düşünüldüğünde, tarafsız başkanın vereceği oyun belirleyici olması kaçınılmazdır. Karma hakem mahkemeleri kararları kesin olup, istinaf ve temyiz yolu öngörülmemiştir. Ancak yargılama sırasında bilinmeyen, esas meseleye etkili yeni bir durumun ortaya çıkması halinde, hükmün tebliğinden itibaren 2 yıl içinde yeniden yargılama talebi ileri sürülebilecektir. Türk-Romen ve Türk-Yunan Hakem Mahkemelerinin Usul-i Muhakeme Nizamnamelerinde bu süre, hükmün tebliğinden veya hükme etkili yeni durumdan haberdar olunmasından itibaren 60 gün olarak belirlenmiştir.⁷⁹

Karma hakem mahkemelerinde verilen kararların Türk hukukunda uygulanmasına ilişkin olarak 22 Ocak 1930 tarihinde Başvekil İsmet Paşa, Adliye Vekaleti'nce hazırlanan "Muhtelit Hakem Mahkemelerinden Sadır Olan Hükümlerin Tenfizi Hakkında Kanun Layihası"nı T.B.M.M.'ne sunmuş; 23 Ocak'ta tasarı, Adliye ve Hariciye Encümenlerine havale olunmuştur.

Adliye Encümeni, tasarıda da teklif edildiği üzere, karma hakem mahkemelerinin hükümlerinin yerine getirilmesi görevinin İstanbul İcra Dairesi'ne bırakılmasının, mahkemelerin de faaliyette buldukları yer olması itibarıyla ilgililer açısından kolaylık sağlayacağı gerekçesiyle uygun bulunduğu yönündeki görüşünü 12 Şubat 1930 tarihli mazbatasıyla bildirmiştir. Hariciye Encümeni ise, kanun tasarısının 1. maddesinin sadeleştirip kısaltılarak yazılması gerektiği görüşünü içeren mazbatasını 18 Mayıs'ta sunmuştur. 22 Mayıs 1930 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda ivedilikle görüşülen tasarı, Hariciye Encümeni'nce önerilen değişikliğine uygun şekilde aynı gün kabul edilmiştir.⁸⁰ 1633 sayılı "Karma Hakem Mahkemelerinden Sadır Olan Hükümlerin Tenfizi

⁷⁸ Emin Ali, s. 196, 197.

⁷⁹ Emin Ali, s. 192, 195, 198.

⁸⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, Cilt: 15, 25. İnikat (23 Ocak 1930), s. 28; Cilt: 19, 62. İnikat, 22 Mayıs 1930, s. 167.

Hakkında Kanun”, 26 Mayıs 1930 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanun’un 1. maddesine göre, “*Muhtelit hakem mahkemelerinden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Muahedesi’ne tevfikân sadır olan hükümler, Türk mahkemelerinin hükümleri misillü tenfiz olunmak üzere hükümetçe İstanbul İcra Dairesine tevdi olunur. Bu hükümlerin tenfizi için mütekabiliyet şarttır. Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur*”.

Ayrıca 18 Mayıs 1931 tarihinde Muhtelit Hakem Mahkemelerinden verilen hükümlerin tatbikine ait bir yönetmeliğin yürürlüğe girdiği belirtilmiştir.⁸¹

Bu hükümler doğrultusunda karma hakem mahkemelerinin kararlarının tanınması söz konusu olmuştur. Örneğin, 9 Aralık 1931 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında Türk-İngiliz, Türk-Fransız, Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemelerinden gerçek ve tüzel kişiler hakkında verilen kararların tenfizi kabul olunmuştur.⁸²

Ancak kararların uygulanması, çeşitli nedenlerle zaman zaman farklı şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin İcra Vekilleri Heyeti’nin 10 Ağustos 1933 tarihli toplantısında, Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi’nin bazı kararlarının ve Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi’nin Alphonse Cellière hakkındaki kararının Antlaşma hükmünün yanlış yorumlanması ve bu şekilde ortaya çıkan yetki tecavüzü sonucunda verildiği gerekçesiyle tenfiz edilmemesi kararlaştırılmıştır.⁸³

Benzer şekilde, 27 Haziran 1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında da, Türk-Yunan Karma Hakem Mahkemesi’nin Yunanistan vatandaşı Vartolomeos ile ilgili bir kararının tenfiz edilmemesi sonucuna varılmıştır.⁸⁴

Diğer taraftan, mahkemelerin çalışmaları sona erdikten sonra dahi bazı işlemlerin yürütülmesi zorunlu olmuştur. Örneğin, 1942 yılına gelindiğinde, eski

⁸¹ Demirtaş, s. 539.

⁸² CCA., 30-18-1-2/24-78-13.

⁸³ CCA., 30-18-1-2/38-57-14; 30-18-1-2/38-57-13.

⁸⁴ CCA., 30-18-1-2/56-56-12.

Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi kararlarından bazılarının tenfiz kararı verilmiş olduğu halde kısmen veya tamamen uygulanmaması, tenfiz edilmemesine karar verilmesi ya da ilgililerinin takip etmemesi gibi nedenlerle, kalan İngiliz alacaklarının ödenmesi için mektup teatisi ve bir anlaşma yapmak üzere Hariciye Vekaleti'ne yetki verilmiştir.⁸⁵ 1952 yılında ise lağvedilmiş olan Türk-Fransız, Türk-Belçika ve Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemeleri kararlarınca alacaklılara toptan ödeme yapılmasının temini için ilgili devletlerle anlaşma yapılmasına yönelik bir karar çıkarılmıştır.⁸⁶

Karma hakem mahkemeleriyle ilgili atılan son adım, 8 Kasım 1988 tarihli ve 1983 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 3488 sayılı "Uygulanma İmkânı Kalmamış Olan Kanunların Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun"la, 1633 sayılı "Karma Hakem Mahkemelerinden Sadır Olan Hükümlerin Tenfizi Hakkında Kanun"un yürürlükten kaldırılması olmuştur.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması'nın en önemli sonucu, siyasi, ekonomik ve hukuki bağımsızlığın kazanılmasıdır. Savaş ve işgal yıllarının ülkede yarattığı hukuki belirsizliklerin, başka antlaşmalarda da öngörülen karma hakem mahkemeleri aracılığıyla çözüme kavuşturulması kararlaştırılmış; ancak karma hakem mahkemelerinin yapısı ve yetki alanı belirlenirken, yeni kurulan Devletin eşit ve bağımsız yapısı hükümlere yansıtılmıştır.

Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren diğer antlaşmalardan farklı olarak⁸⁷, Lozan Barış Antlaşması'na göre kurulan ve 1925 ile 1938 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren karma hakem mahkemelerinde, savaş ve işgal döneminde verilen mahkeme kararlarının bozulması ya da tekrar gözden geçirilmesi şeklinde bir uygulama gerçekleştirilmemiş; ulusal yargı tamamen göz ardı edilmemiştir.

Diğer antlaşmalara dayanılarak kurulan karma hakem mahkemelerine bakıldığında, 70.000'den fazla başvuru inceleyerek, iki Dünya Savaşı arasında

⁸⁵ CCA., 30-18-1-2/100-90-16.

⁸⁶ Demirtaş, s. 545, 546.

⁸⁷ Versailles Antlaşması'nın 302. ve 305. maddeleri örnek olarak gösterilebilir. Requejo Isidro-Hess s. 243, 244.

en yoğun çalışan yargı makamı olarak nitelendirilmelerine rağmen, kapsamlı bir yaklaşım geliştirmeyip, dağınık içtihatlar ortaya çıkardıkları gerekçesiyle literatürde eleştirildikleri görülmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla bu açıdan Lozan Antlaşması'yla kurulan karma hakem mahkemeleriyle tam bir karşılaştırma yapma olanağı bulunmamaktadır. Ancak mahkeme kararları günışığına çıktığında, çetin bir mücadele sonucunda ulaşılan barış şartlarında, öngörülen bu yargı yolunun tarafların taleplerinin karşılanması açısından adaletin ve hakkaniyetin gerçekleşmesine ne ölçüde hizmet ettiği anlaşılacaktır.

⁸⁸ Michel Erpelding, "Introduction: Versailles and the Broadening of 'Peace Through Law'", *Peace Through Law- The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I*, (Germany: Nomos, 2019), s. 25; Requejo Isidro-Hess, s. 273, 274.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA.)**

HR.İM./231-46-4

HR.İM./24-82-1

- **Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA.):**

30-18-1-2/23-66-11

30-18-1-2/24-78-13

30-18-1-2/36-35-6

30-18-1-2/38-57-13

30-18-1-2/38-57-14

30-18-1-2/56-56-12

30-18-1-2/100-90-16

Kitap&Makaleler:

“Adli Şuun (Türk-İngiliz Muhtelit Mahkemesi Mukarreratı-Sabık Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın Davası)”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 1. Sene, S: 8, s. 470-476.

“Adli Şuun (Türk-İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesi Mukarreratı-Malta Menfilerinin İngiltere Hükümetinden Davası-Şehremanetinin Davası-Ahmet Emin Bey'in Davası)”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 1. Sene, S: 10, s. 596-599

BALİ, Rıfat N., *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.

BASKICI, M. Murat, “Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik ve Mali Hükümleri”, *Yaşayan Lozan*, (Editör: Çağrı ERHAN), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003, s. 263-391.

BİLSEL, M. Cemil, *Lozan*, C. II, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.

DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.

DEMİRTAŞ, Bahattin, “Lozan Barış Anlaşmasına Göre Muhtelit Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 527-547.

- EMİN ALİ, “Lozan Ahidnamesine Göre Muhtelit Hakem Mahkemeleri”, *Hukuki Bilgiler Mecmuası*, Kanunuevvel 1926, Sene: 1, S: 4, s. 189-198.
- ERPELDING, Michel, “Introduction: Versailles and the Broadening of ‘Peace Through Law’”, *Peace Through Law- The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I*, Germany: Nomos, 2019, s. 11-28.
- HILL, W.H., “The Anglo-Turkish Mixed Arbitral Tribunal”, *Juridical Review*, 47/3, (1935), s. 241-252.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- KOÇAK, Cemil, *Abdülhamid’in Mirası*, İstanbul: Arba Yayınları, 1990.
- Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, (Çev: Seha L.MERAY), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- MEHMED OSMAN, “Türk-İtalyan Muhtelit Hakem Mahkemesinin Müesses İçtihad ile Telifine İmkan Olmayan Bir Kararı”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Şubat 1928, Sene: 6, Sayı: 3, s. 1030-1054.
- ÖRSTEN ESİRGİN, Seda, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 2012, C: 28, S: 83, s. 87-114.
- REQUEJO ISIDRO, Marta-HESS, Burkhard, “International Adjudication of Private Rights: The Mixed Arbitral Tribunals in the Peace Treaties of 1919–1922”, *Peace Through Law- The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I*, Germany: Nomos, 2019, s. 239-276.
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- STRUPP, Karl, “The Competence of the Mixed Arbitral Courts of the Treaty of Versailles”, *The American Journal of International Law*, 17/4, (1923), 661-690.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, C. I, Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- “Türk-İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesi Usul-i Muhakemat Nizamnamesi”, *Ceride-i Adliye*, 3. Sene, S: 34, 1 Temmuz 1341, s. 1497-1503.
- “Türk İtalyan Muhtelit Hüküm Mahkemesinden: 22 Şubat 1927”, *Hukuki Bilgiler Mecmuası*, 1. Sene, Sayı: 7, s. 419-420.

“Türk-Romen Mahkeme-i Hakimiyesindeki Hadise-i Cedide”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30 Nisan 1928, 6. Sene, S: 36, s. 1210-1228.